

*Ремех Т.,
кандидатка педагогічних наук,
завідувачка відділу суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки НАПН України*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНОЗНАВЧИХ ЗНАНЬ І ВМІНЬ УЧНІВ У КУРСІ «ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО»

У Державному стандарті базової середньої освіти (далі – Стандарт) вимоги до результатів навчання учнів визначено за дев'ятьма освітніми галузями, серед яких – громадянська та історична освітня галузь [1]. Назва та визначена Стандартом мета означеної освітньої галузі свідчить про інтеграцію в ній історії та громадянської освіти. Інтегративний характер галузі підтверджують і зафіксовані в Додатку 17 Стандарту базові знання, представлені змістовими лініями «Людина і природа», «Людина і світ матеріальних речей», «Людина і суспільство», «Людина і влада», «Людина і світ уявлень та ідей» та загальні результати навчання, деталізовані в конкретних результатах та орієнтирах оцінювання (Додаток 18 Стандарту) [1]. Досягнення учнями кожного із цих результатів на адаптаційному чи предметному циклі базової освіти забезпечується опануванням ними комплексом міжпредметних знань, умінь і ставлень [4, с.120].

Стандарт слугує основою для укладання передбачених Типовою освітньою програмою модельних навчальних програм предметів / інтегрованих курсів, що визначають орієнтовну послідовність досягнення очікуваних результатів навчання через опанування учнями змістом в процесі їхньої діяльності (її види є обов'язковим складником програми).

Перелік предметів і курсів громадянської та історичної освітньої галузі пропонує два інтегровані курси на адаптаційному циклі: «Досліджуємо історію і суспільство. 5–6 клас» та «Україна і світ: вступ до історії та громадянської освіти. 5–6 клас». Укажемо на те, що ідея інтегрованого підходу до освіти актуалізує як змістову (відбір і поєднання змістових одиниць), так і процесуальну інтеграцію, співвіднесену з діями учнів із предметною інформацією (дослідженням,

навчанням, узагальненням, перетворенням тощо). Тому в модельних навчальних програмах інтегрованих курсів має бути представлений інтегрований зміст та інтегровані види навчальної діяльності учнів [2]. Важливо, що створення нової цілісності (в нашому випадку – інтегрованого курсу) не може зводитися до штучного механічного сумування елементів. Однак історичний і громадянознавчий компоненти (знання, вміння) мають чітко проглядатися у визначених програмою змісті та видах навчальної діяльності учнів.

Розглянемо особливості формування громадянознавчих знань і вмінь учнів 5-6 класу на прикладі модельної навчальної програми «Досліджуємо історію і суспільство. 5-6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (автори Пометун О. І., Ремех Т. О., Малієнко Ю. Б., Мороз П. В.) [3]. Назва та зміст програми вказує на те, що це інтегрований курс. Аналіз програмових положень свідчить, що курс інтегрує історію України, всесвітню історію та громадянську освіту.

У програмі зазначено пріоритетні психолого-дидактичні характеристики інтегрованого курсу та особливості освітнього процесу, врахування яких дає змогу досягти обов'язкових загальних і конкретних результатів навчання учнів. Серед цих пріоритетів такі: «побудова змісту на основі міжпредметної, внутрішньогалузевої і міжгалузевої інтеграції; розкриття, конкретизація громадянознавчого змісту програми на прикладах конкретного історичного матеріалу, що не лише збагачує та урізноманітнює матеріал, а й дає змогу учневі цілісно подивитись на людину і суспільство у послідовному розвитку – в минулому, сьогодні і майбутньому; інтеграція як основа досягнення очікуваних результатів відбувається не лише через зміст, а й види діяльності учнів» та ін. [3].

Відмітимо, що підходи до реалізації вказаних вище положень різняться в 5 та 6 класі. При цьому спільним є те, що інтеграція відбувається навколо наскрізних для історії і громадянської освіти понять і вмінь.

У 5 класі, де курс має пропедевтичний (вступний) характер, історичний та громадянознавчий складники тісно переплетені у навчальному матеріалі, а

включені у зміст програми історичні події, персонажі, громадянознавчі поняття тощо збалансовані як з погляду загальної / регіональної історії та сучасного життя суспільства, так і полікультурності, багатоперспективності минулого й сьогодення [3]. Ці програмові положення знайшли своє відображення в підручнику інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» для 5 класу (автори Пометун О., Малієнко Ю., Ремех Т.) [5], створеного за названою вище модельною навчальною програмою. Аналіз змісту та методичного апарата підручника показав, що громадянознавчі знання та вміння включені в зміст тем двома основними способами (таблиця 1).

Таблиця 1.

**Громадянознавчі знання й уміння в змісті підручника
«Досліджуємо історію і суспільство» для 5 класу**

Спосіб інтеграції	Приклади тем (параграфів)	Питання теми
«вкраплення» громадянознавчих понять і сюжетів в теми історичного змісту	§ 4. Як пов'язані історія і простір	1. Яким є простір життєдіяльності людини? 2. Що розуміють під простором у географії та історії? 3. Як пов'язані людина і довкілля?
	§ 21. Як змінювалися село і місто від минулого до тепер?	1. Як жили мешканці села в минулому? 2. Як жили люди в містах? 3. Як розвиваються сучасні села і міста?
комбінування в темах історичних та громадянознавчих знань (понять) і вмінь (змішаний зміст)	§ 1. Як люди живуть у спільнотах і суспільстві?	1. Чому кожна людина неповторна особистість? 2. Що об'єднує людей у спільноти і суспільство?
	§ 19. Коли і як утворилася сучасна Українська держава?	1. Що таке незалежність держави? 2. Як розпочалась історія суверенної України? 3. Як громадяни шанують державну незалежність нашої держави?

Наприклад, уміння учня працювати з інформацією є наскрізним, а от уміння відрізнити факт від думки належить до громадянознавчих, адже в історії учні мають уміти відрізнити факт від інтерпретації. Наскрізне вміння формується / розвивається змістом усього курсу, тоді як історичні та громадянознавчі вміння передбачають застосування спеціальних пізнавальних завдань і запитань при опануванні учнями відповідною темою.

На відміну від пропедевтичного змісту програми 5 класу, історичний контекст курсу 6 класу складає епоха стародавнього світу, яка, на думку авторів, «важлива для формування в учнів основ розуміння історії людства, ціннісних орієнтацій, особистісних переконань, у ширшому значенні – основ загальної культури» [3]. У програмі зазначено, що запропонований підхід «дає змогу учням зрозуміти перші етапи поступу людства, усвідомити безперервність, тяглість суспільних явищ, процесів, побачити яскравість, полікультурність, багатоперспективність розвитку давніх цивілізацій, робити аргументовані висновки про зв'язок минулого та сьогодення» [3]. На матеріалі історії Стародавнього світу учні поглиблюють і вдосконалюють закладені у 5 класі наскрізні навички і компетентності через перенесення їх у більш складний історичний контекст.

Громадянознавчий складник у 6 класі включений у зміст двома названими вище способами, а також інтегрований у матеріал кожної теми через: розкриття зв'язків минулого і сучасності на прикладах зміни найважливіших явищ і процесів суспільного життя (становлення людських спільнот, держави, права, демократії, прав людини, інституту громадянства, органів влади тощо); окремий розділ V програми «Людина у доквіллі, суспільстві, державі в минулому і тепер», що підсумовує вивчення учнями інтегрованого курсу адаптаційного циклу, в якому превалює громадянознавчий зміст, а історичні поняття та окремі сюжети включені точково. Зміст цього розділу визначає змістове наповнення тем відповідного розділу підручника інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і

суспільство» для 6 класу (автори Пометун О., Ремех Т.)¹, створеного за названою вище модельною навчальною програмою (таблиця 2).

Таблиця 2.

**Громадянознавчий зміст у програмі та підручнику
«Досліджуємо історію і суспільство» для 6 класу**

програма	підручник
Розділ V. Людина у довіллі, суспільстві, державі в минулому і тепер	Розділ 5. Людина в природі, суспільстві, громаді, державі
Вплив людини на довілля в минулому і тепер. Сталий розвиток – від ідеї до повсякдення. Глобальні цілі і поведінка людини.	§ 44–45. Як співіснують людина і природа від минулого дотепер? 1. Як природа впливає на життя людини й суспільства? 2. Яким є вплив людини на довілля в минулому й тепер? 3. Чому сталий розвиток важливий сьогодні і в майбутньому? 4. Що таке Глобальні цілі сталого розвитку ООН?
Спільнота, громада в минулому і тепер. Самоврядування. Громадські ініціативи.	§ 46. Яка роль громади в житті людей і суспільства? 1. Чому громада важлива для людини в минулому й тепер? 2. Що таке територіальна громада і місцеве самоврядування? 3. Навіщо потрібні громадянські ініціативи?
Шкільна спільнота. Правила та процедури освітнього закладу. Академічна доброчесність.	§ 47. Як живе шкільна спільнота? 1. Що розуміємо під шкільною спільнотою? 2. Які правила і процедури існують у школі? 3. Для чого потрібна академічна доброчесність?
Становлення прав людини. Права людини як загальнолюдська цінність. Забезпечення прав дитини. Правові способи захисту прав людини і прав дитини.	§ 48–49. Чому права людини є цінністю 1. Як відбувалося становлення прав людини 2. Чому права людини вважають загальнолюдською цінністю? 3. Як у світі забезпечують права дитини? 4. Як захистити права людини і права дитини?

¹ Проект указанного підручника доступний для перегляду за покликанням: <https://lib.imzo.gov.ua/konkursniy-vdbr-pdruchnikv-ta-posbnikv-dlya-5-6-klasu/6-klas/gromadyanska-ta-storichna-osvtnya-galuz/dosldzhumo-storyu--susplstvo/dosldzhumo-storyu--susplstvo-pdruchnik-ntegrovanogo-kursu-dlya-6-klasu-zakladv-zagalno-seredno-osvti-avt-pometun-o-i-remekh-t-o/>

Толерантність. Подолання дискримінації в минулому і тепер. Прояви мови ворожнечі.	§ 50. Як живе різноманітне суспільство? 1. Чому важливо виявляти толерантність? 2. Які прояви дискримінації в минулому й тепер? 3. У чому загроза мови ворожнечі?
---	--

Інструментом формування громадянознавчих знань і вмінь у 6 класі визначаємо спеціальні пізнавальні завдання та запитання. Наведемо приклади таких завдань / запитань, вміщених у відповідних темах (параграфах) підручника:

- Що означає вислів «Людина – істота соціальна»?
- Чому люди утворюють громади? Як об'єднувались люди в минулому, а як нині? Що розуміємо під громадянською ініціативою? Чому це важливо для демократії в Україні?
- Спільнокореневими до слова «громада» є слова громадянин, громадський, громадянський. Утвори з кожним із цих слів речення та запиши їх.
- Дізнайся про громадянські ініціативи у твоєму регіоні. Як за допомогою таких ініціатив громадяни впливають на владу?
- Що таке академічна доброчесність? Де та як у школі слід її дотримуватися?
- Що таке права людини? Якими вони були в минулому, а якими є нині?
- Чи є рівність тотожністю або однаковістю людей? Поясни.
- Яке значення в захисті прав людини відіграє власна обізнаність людини?
- Як толерантність пов'язана з повагою до гідності людини?
- Упізнай за наведеними зображеннями соціальні мережі або відеохостинг. Чому, на твою думку, ці соціальні медіа мають вимоги щодо мови ворожнечі й повинні видаляти контент (зміст), що порушує ці правила? Як виявити мову ворожнечі?

Таким чином, з'ясовано, що курс «Досліджуємо історію і суспільство», який інтегрує історію України, всесвітню історію та громадянську освіту, має як історичний, так і громадянознавчий складники. Останній інтегрується в курсі через: 1) точкове включення окремих громадянознавчих категорій, понять, сюжетів в історичні теми, відпрацювання учнями окремих предметних

(громадянознавчих) умінь; 2) комбінування історичного та громадянознавчого змісту в тих чи тих темах, опанування учнями міжпредметними / наскрізними вміннями; 3) теми, в яких переважає громадянознавчий зміст. Встановлено, що формування громадянознавчих знань і умінь учнів засобами курсу потребує спеціальних пізнавальних завдань і запитань, а також залучення учнів до відповідних видів навчальної діяльності (приміром, обговорення суспільнозначимих питань, інтерв'ювання, проведення соціологічних досліджень, реалізація соціальних проєктів тощо).

Проведена нами наукова розвідка не вичерпує усіх питань щодо проблеми формування в учнів знань і умінь засобами інтегрованого курсу громадянської та історичної освітньої галузі. Потребують дослідження такі аспекти цієї проблеми як підготовка вчителя до викладання інтегрованого курсу, розроблення пізнавальних завдань, відбір видів навчальної діяльності учнів та методика їх застосування на уроках тощо.

Література:

1. Державний стандарт базової середньої освіти. Затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text>
2. Возна З., Ремех Т. Інтегровані курси з історії та громадянської освіти для 5 класу: теоретико-змістовий аналіз. *Український педагогічний журнал*. № 1. 2022. С. 40–52. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/732900/>
3. Модельна навчальна програма «Досліджуємо історію і суспільство. 5-6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (автори Пометун О. І., Ремех Т. О., Малієнко Ю. Б., Мороз П. В.).
4. Пометун О. І., Гупан Н. М. Методологія створення інтегрованого курсу з історії та громадянської освіти для 5-го класу (на прикладі модельної програми й підручника «Досліджуємо історію і суспільство»). *Проблеми сучасного підручника*. Вип. 28. 2022. С. 118–132. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/731919/>
5. Пометун О. І., Малієнко Ю. Б., Ремех Т. О. Досліджуємо історію і суспільство. Інтегрований курс: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2022. 179 с.